

Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri

Abmet Faruk KILIÇ, Yard. Doç. Dr.

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Atıf- Kılıç, A. F. (2007). Din sosyolojisinde dini grup tipolojileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5 (13), 37-58. © Değerler Eğitimi Merkezi

Özet- Din sosyolojisinin önemli konularından birisi dini grup kavramıdır. Dini grup, sosyal grubun bir alt başlığıdır. Dini grup tipolojileri ise, dini grupların ayırıcı özelliklerine dayanarak onların bir şema halinde sınıflandırılmasını ifade etmektedir. Batı'da dini grup tipolojileri daha çok kilise ve onun alt gruplarından hareketle yapılmıştır. Bu noktada Hıristiyanlığın dışındaki diğer dinler pek itibara alınmamıştır. Batılı din sosyologları genel olarak dini grupları; topluma verilmiş birer cevap, birer sosyal realite ve sosyalleşme çabaları olarak algılamaktadır. Bu durum Batı'da birçok dini grubun resmen tanınmasıyla yakından ilgilidir. Batı'da dini grup tipolojileri genellikle 'church-sect' dikotomisinden hareketle; 'ecclesia', 'sect', 'denomination' ve 'cult' kavramları etrafında oluşmuştur. Öte yandan B.R. Wilson gibi bazı sosyologlar, bu sınıflamayı teolojik bularak, kendilerine göre daha sosyolojik bir dini grup tipolojisi önermişlerdir.

Anahtar Kelimeler- Dini Grup, Dini Grup Tipolojisi, Ecclesia, Sect, Denomination, Cult.

Giriş

Dini grup tipolojileri din sosyolojisinin önemli başlıklarından birisidir. Bunun için iki ya da daha fazla ideal tipin aynı şemada sınıflanması gerekmektedir. Batı dünyasında binlerce dini grup vardır. Batılı sosyolog ve din sosyologları bunları değişik tipolojiler altında sınıflandırmışlardır. Fakat bu çalışmalar daha çok kendi coğrafya ve tarihsel tecrübeleriyle sınırlıdır. Bu tipolojileri birebir Türkiye ya da İslam dünyasındaki dini gruplara uygulamak mümkün değildir. Öte yandan, bu birikimi görmezden gelmek de doğru değildir. Çünkü Türkiye'deki dini grup tipolojisi çalışmaları ol-

dukça sınırlıdır. Ülkemizde din sosyolojisi temeline oturan bir dini grup tipolojileri yapabilmek için, mutlaka Batı'lı tecrübelerden de istifade etmek gerekir. Bu araştırmada daha çok Batı'daki dini grup tipolojilerinden hareketle, ülkemizde bu alanda yapılacak çalışmalara mütevazı bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Dini Grup

Dini grup, sosyolojide sosyal grup kavramının bir alt başlığı olarak ele alınmaktadır. Buna göre grup; birçok kişinin ortak kimliğe sahip olması, en azından bazı duygulardaki birliktelik, bazı ortak hedefleri ve normları paylaşmasıdır. Bir grup daha çok, kendi aralarında doğrudan ya da dolaylı olarak haberleşme, birbirine bağlı roller sistemine dayanan standart davranış kalıpları ve üyeler arasında belli derecede bağlılık şeklinde karakterize edilebilir. Buna göre grup, üyeleri arasında doğrudan ya da dolaylı etkileşime dayalı olarak farklı bir anlayışla daha çok *ortaklık* geliştirmektedir. Grup tipleri büyüklük ve samimiyet derecelerine göre, bir aileden bir topluma kadar sıralanır (A. Theodorson, G. Theodorson: 1979: 176).

Grup olarak adlandırılan sosyal birim, hem üyelerce hem de dışarıdaki gözlemcilerce tanımlanabilmelidir. Üyeler gruba yazılı ya da yazısız üye olabilirler. Grupların sosyal yapıları vardır ve her üye kendi sosyal rolünü oynar. Grupta davranış normları vardır ve bunların yazılı olması şart değildir. Grup üyeleri belirli ortak ilgi ve değerleri paylaşır. Grup eyleminin yöneldiği bazı sosyal hedefler bulunmalıdır. Hedef, grubun niçin veya hangi sebeplerle var olduğu sorusunun yanıtını oluşturur. Grupları yığınlardan ayıran onların belli orandaki sürekliliğidir. Toplumdaki gruplar birbirlerinden merkezi işlevleriyle ayrılırlar (Fichter, 1994: 53,54). Bütün insanlar, çeşitli ihtiyaçlarını bu gruplar içinde karşılar. Her toplumda pek çok yetişkin ve çocuk birçok ihtiyaçlarını karşılamak için ailesinde, okulda, iş yerinde, spor kulübünde, camide, dernekte, partide çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır (Akyüz, 2007:16). Grup, kavramı sosyal psikolojisinin de önemli konularından birisidir. Sosyal psikologlar, grubu oluşturan değişik faktörler üzerinde durarak; grup içinde yaşamının insan tabiatından kaynaklandığını ifade etmişlerdir (Hortaçsu, 1998: 82,83).

Aile, eğitim, ekonomi, siyaset ve boş zaman değerlendirme gruplarının yanında bir de dini gruplar vardır. Dini gruplar, Tanrı ve insan arası örüntüleşmiş bir ilişkiyi paylaşan kişilerce oluşturulmuştur. Bireyin dua ve ibadetleri toplumdaki mevcut dinlerden birinin etkisindedir. Sosyal bilimciler benzer dini değerleri paylaşan ve ortak dini davranış örüntülerini

yerine getiren kişiler üzerinde odaklaşırlar. Dini grupların çoğu başka alt işlevlere de sahip olabilir; okullar, sosyal yardım kurumları, oyun alanları açmak gibi (Fichter, 1994: 58,59).

Din sosyologları, dini grupları en genel anlamda *tabii* dini gruplar ve *has-saten* (sırf) dini gruplar şeklinde iki ana kategoride toplamışlardır (Freyer, 1964: 39). Buna göre; üyeleri kandaşlık, komşuluk, arkadaşlık gibi tabii bağlarla birbirine bağlı olan, ama aynı zamanda dini bağları da olan aile, klan, köy ve kent gibi sosyal birimler tabii dini gruplar olarak isimlendirilir. Aralarındaki bağın sırf dine dayandığı gruplara da sırf dini grup denmektedir. Bu tarz dini gruplara tarihin her döneminde rastlanmaktadır (Taplamacıoğlu, 1975:210,212). Modern Batı toplumunda da din, daima bir teşkilata sahip olmuştur. Modern toplumun teşkilatlarla parsellenmesine din de karşı koymamıştır. Belki de dinin kendisi bu gelişmenin itici güçlerinden birisidir (Kehrer, 1992: 55).

Tip, İdeal Tip ve Tipoloji Bağlamında Dini Gruplar

Sosyal bilimlerde tip; kişi, grup ya da kültürlere ait ayırıcı özellikleri ifade etmektedir ki, bu özellikler sayesinde onları diğer kişi, grup ya da kültürlerden ayırt edebiliriz. Tipler bizlere sosyal analizlerde çok faydalı olan sınıflama imkânı da vermektedir. Bir sosyal grup tarafından paylaşılan sosyal tipler, her zaman rasyonel olmayabilir. Sosyal tiplerin benimsenmesi kişilere, sosyal sistemle bütünleşme imkânı da vermektedir. Orrin E. Klapp'a göre sosyal tipler, ikincil ilişkilerin hâkim olduğu modern topluma etkili bir katılım için mutlaka gereklidir (Theodorson & Theodorson: 1979: 444,445).

"Örnekçeleme" de denilen tipoloji; bir olgu ya da süreci ayırıcı özelliklerine dayanarak soyut bir kalıp içinde biçimlendirme olarak tanımlanmaktadır. Tipoloji bir sınıflayıcı şemadır. Tipoloji ve ideal tip arasında sıkı bir ilişki vardır. Tipoloji iki veya daha fazla ideal tipin birleşmesinden oluşur. İdeal tipler birey ve grup fenomenlerini çözümleme hususunda soyut kategoriler sağlar (Kızılçekik & Erjem, 1994: 415). İdeal tipler arasındaki kavramlaştırmalar kökten ya da dereceli farklılıklar gösterebilir. Örneğin psikolojideki içe dönük-dışa dönük, sosyolojideki; cemaat-cemiyet, kutsal toplum-seküler toplum, din sosyolojisindeki dörtlü; 'ecclesia', 'demomination', 'sect' ve 'cult' sınıflaması gibi (Theodorson & Theodorson, 1979: 445). Tip ve ideal tip kavramlarını sosyolojiye başarıyla uygulayan M. Weber'e göre bu durum sosyolojiyi tarihten ayıran temel noktalardan bi-

risidir. Ona göre ideal tip; mükemmel tip anlamına gelmemektedir. İdeal tip, onu diğerlerinden ayıran soyut bir modeldir (Freyer, 1968: 177,180).

Batı'daki sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarında dini grupların tipolojiler şeklinde sınıflandırılması oldukça yaygındır. Bizde ise, böylesi güçlü bir gelenek yoktur. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, dini grupların birçok Batı'lı devlet tarafından resmen tanınması ya da onların sosyal hayatın bir gerçeği olarak algılanmasıdır. Bu durum onların bilimsel olarak incelenmesini de kolaylaştırmaktadır.

Batı dünyasında Tönnies tarafından geliştirilen cemaat-cemiyet dikotomisinde, onun yer yer cemaat yapısını öne çıkarması, kilise (church) ve din adamlarının ticaret hayatındaki yıkıcı etkilerle mücadele etmesi (Tönnies, 1998:64) gibi, yorumlara bakıldığında orada; dini grupların olumlu yönlerinin de öne çıkabildiği görülmektedir. Oysa Osmanlı ve Türk toplumunun cemaatsel yapılanmasına çoğu zaman olumsuz bakılmıştır. Cemaat yapısı, geri kalmışlığın Avrupalı ve Batılı gibi olamamanın temel ve uğursuz bir nedeni gibi görülmüştür (Orçan, 2004: 82,83). Bu noktada, Batı'daki dini gruplarla Türkiye ya da İslam dünyasındaki dini grupların birbirinden birçok yönlerden farklılıklar gösterdiği gerçeğine de işaret etmek gerekir.

Hıristiyanlıktaki mezhepler ile İslam'dakiler, farklılık içeren yapılanmalardır. Hıristiyanlıktaki mezhepler hem örgütlenme hem de bilgi temelleri bakımından birbirlerinin hakikatlerini inkâr üzerine kurulu iken, İslam'daki mezhepler kilise şeklinde yapılanmadığı gibi, bilgisel anlamda hakikatin birliği üzerinde ittifak ederler. Üstelik Hıristiyanlık içinde oluşan her mezhep Batı'da ayrı bir din gibi algılanmış ve öyle kabul edilmiştir (Arabacı, 2006: 90,91). İslam'daki cemaat kavramının cahiliye dönemi Arap toplumu kadar uzanan birçok tarihi ve siyasi sebepleri vardır. Bunlar büyük oranda Batı'lı dini gruplardan farklılık göstermektedir (Bkz. Seyyid, 1991). Batı din sosyolojisinde, dini grup tiplerinin belirlenmesi aslında, Batı kilise tarihi malzemesi temel alınarak yapılmıştır. Tabii bu arada, ilkel toplulukların ve Hıristiyan olmayan yüksek kültürlerin de dini teşkilatlarının eskiden var olduğu gibi bugün de mevcut olduğu görmezlikten gelinmiştir (Kehrer, 1992: 55).

M. Weber, dini grup incelemelerinde bir tipoloji geliştiren ilk sosyologdur. Bu; farklı şekillerde tanımlanabilen 'church' (kilise) ve 'sect' (mezhep)tir. Weber, daha çok Musa, İsa, Buda ya da Muhammed gibi karizmatik kişilerin peygamberi sezgileri sonucu oluşan dinlerin incelenerek işe başlanmasını teklif etti. Çünkü bu dinler, mevcut sosyal ve dini yapılarda önem-

li kırılmalar meydana getirdiler. Onlar karizmatik yenilikleri doğurdular bu da, mevcut dinlerden uzaklaşan mezhepleri oluşturdu. Bu yeni dinler baskın sosyal uygulamalarla, değerlerle uzlaşmayı reddederek; eski din ile ve eski sosyal dünya ile çatışma içinde yaşadılar. Zamanla karizmatik yenilikler ve yeni dinler eskilerinin yerine mirasa konarak kanıksandılar. Ayrıca, sosyal ve dini yapıların içine daha fazla yerleşerek yeni muamele, yeni davranış modelleri oluşturdular. Aynı zamanda onlar; tedrici olarak ana kültürel uygulamalara daha çok uyum sağladılar ve sonunda yerleşmiş dini tezahürler olarak benimsendiler (Northcott, 1999: 209).

Alman sosyolog ve teolog Ernst Troeltsch, Weber'in kilise-mezhep tipolojisini daha fazla derinleştirerek geliştirdi. Onun çalışmaları geniş ölçüde Hıristiyan tarihi incelemeleri üzerine oturdu. Mezheplerle (sects) ilgili sosyolojik anlayış, genel olarak kullanılan 'sect' kavramından tamamen farklıdır. Çünkü popüler kullanımda 'sect'; rezalet anlamında kullanılmaktadır. Troeltsch'un 'sect' (mezhep) tabiri ise, kilise tipi dini gruplardaki kırılmalar sonucu oluşan bir dini organizasyon şekline işaret etmektedir. Kiliselerdeki bu kırılmalar bazen doktrinal bazen de ritüel düzeyde meydana gelmektedir ki, onların üyeleri bir zamanlar kimlik ve amaç birliği içerisinde bulunuyorlardı. Troeltsch, mezhepleri kiliseye oranla ikinci derecede görmemektedir. Bilakis, mezheplerin dâhili çürüklüklerden ya da kilise tipi dini yapıların idealizmlerini kaybetmelerinden dolayı doğduklarını tartışmaktadır. Troeltsch, kilisenin karşısında olan mezheplerin bazı temel özelliklerini tanımlamıştır. Bu özellikler sonraki sosyologlar tarafından geliştirilmiş ve aşağıdaki tipler ortaya çıkmıştır: 1- Onların üyeleri aşağı sınıf kaynaklıdır, siyasi ve sosyal eşitliğe inanırlar ya da papazlık karşıtı bir eğilime sahiptirler. 2- Mezhep kurucuları tarafından anlatılan farklı bir doktrin ya da bir öğreti ortaya koymuşlardır. 3- Kurucu dini liderlere, dogma ve sosyal uygulamalara karşı protesto ya da muhalefet ederler. 4- Üyelik veraset ile değil, tercih iledir. 5- Aralarında güçlü bağlar vardır ve teslim olma istenir. 6- Alternatif ahlaki değerleri ve hayat stilleri vardır. 7- Yerleşmiş olanla, ana sosyal stillerle ya da törelerle uzlaşma hususunda isteksizdirler (Northcott, 1999:209, 210).

E. Troeltsch'a göre kilise (church); büyük toplumla en iyi şekilde bütünleşen dini bir örgütlenmedir. Kilise benzeri dini örgütler asırlardan beri hep varolmuştur. Onun kökleşmiş kural ve düzenlemeleri vardır. Mezhep (sect) ise, büyük toplumdan ayrı olan dini örgütlenmeleri ifade eder. Mezhep üyeleri kendi dini kanaatlerini katı bir şekilde uygularlar. Bazı durumlarda dini

inançlarını tamamen uygulamak için büyük toplumun dışına da çıkabilirler. Amerika'daki Amish'ler buna bir örnektir (Macionis, 1999: 487). Troeltsch, kurulu kilisenin mezhepleri doğru Hıristiyanlıktan bir ayrılış olarak damgalamasına rağmen, onların aslında ilk dönem Hıristiyanlığı ve İncillere ait birçok ideali taşıdığını kabul etmektedir. Ona göre mezhepler; kilisenin devleti desteklemesine, baskın sınıflara destek vermesine karşı çıkmışlar, adaletsizliklere saldırmışlardır. Buna göre Troeltsch, mezhepleri daha çok protestocu hareketler çerçevesinde ele almaktadır (Hamilton, 1995: 194).

Kilise ve mezhep arasındaki bu çatışmanın dışında üçüncü tip bir dini grup daha vardır ki, Troeltsch'a göre bu *mistik gruptur*. Burada doktrin ve ibadet yerini tamamen kişisel iç tecrübe ve kanaatlere bırakmıştır. O, bu mistisizmin Ortaçağ şehirlerindeki bireyseliği geliştirdiğini de söylemektedir. Bu grubun üyeleri daha çok orta ve üst sınıfın temsilcileridir (Hamilton, 1995: 195). Troeltsch, Hıristiyan kiliselerini İncil Hıristiyanlığı, Aziz Paulus Hıristiyanlığı, İptidai Katoliklik, Orta Çağ Katolikliği, Protestanlık, Kalvinizm gibi sınıflara ayırmaktadır (Günay, 2005: 175,176).

Çağdaş sosyologlar, Troeltsch'ün yaptığı kilise-mezhep tipolojisinden çok daha fazla dini teşekkül olduğunu kabul etmektedir. Çünkü onun tipolojisi Hıristiyanlık dini ve Avrupa din tarihi ile sınırlıdır. Richard Niebuhr, Amerika'da *'denomination'* tarzı dini grupların kilise tipi dini gruplardan çok daha fazla önem taşıdığını savunmaktadır. Mesela, ilişkilerinde yerleşik Avrupa kiliselerinin dini tekelciliğini kabul etmeyen Hacı Babalar gibi.¹ O, *'denominations'*ların basit bir tanımla ikinci nesil mezhepler olduğunu ileri sürmektedir. Birinci nesil mezhep (sectarians) üyelerinin çocukları oldu, ayrıca kişisel ve kiliseye ait mallar elde ettiler. Onlar daha az radikal olmaya özen gösterdiler. Çocuklarının eğitime ve sosyal saygınlığa; kurulu düzene ait şeyleri protesto etmekten daha fazla önem verdiler. Daha çok şekle ait ritüeller oluşturmaya ve daha açık inanç doktrinleri geliştirme çalıştılar. Mesela, kurtuluş yolları gösterecekler bile diğer kilise (churches) ve mezhepleri (sects) hoş görüyle karşıladılar (Northcott, 1999: 210,211). Ayrıca, Troeltsch'un tarihsel olarak Hıristiyanlık dini gruplarının, dönemin sınıf bölünmelerini de yansıttığı tezi, günümüzde çok da geçerli değildir. Onun denkleminde göre kilise; daha çok üst sınıf, mezhep; alt sınıf ve mistik grup da orta sınıf tarafından destekleniyordu (Hamilton, 1995: 194,195).

R. Robertson, dini grupları sınıflandırmak için bir tipoloji geliştiren sosyal bilimcilerden birisidir. O, gerçeğe sahiplik tasavvuru ve üye kabul etme prensipleri açısından dini grupları sınıflandırmıştır. Aşağıdaki tab-

1 Bkz.H. Richard Niebuhr (1929) *The Social Sources of Denominationalism*, New York, Holt.

loda görüldüğü gibi, kilise ve mezhep; gerçeğe sadece kendilerinin sahip olduklarını düşünmektedir. Öte yandan kurumsallaşmış mezhep ve 'denomination'lar ise, diğer dini grupların da gerçeğe sahip olabileceklerine inanmaktadır. Mezhep ve kurumsallaşmış mezhepte üyelik sınırlıdır. Öte yandan, kilise ve 'denomination' ise, herkese açıktır.

Tablo 1: Gerçeğe sahiplik açısından kendini tasavvur etmek

Üyelik	Çoklu Gerçekliği Kabul Etmek	Tek Gerçekliği Kabul Etmek
Sınırlı	Kurumsallaşmış Mezhep	Mezhep (Sect)
Herkese açık	Denomination	Kilise (Church)

Robertson'un dini grup tipolojisi (Hamilton, 1995: 198).

Yukarıdaki tipolojileri; 'ecclesia', 'sect', 'denomination' ve 'cult' başlıkları altında toplayan yaklaşımlar da vardır. Öte yandan bu sınıflamanın da daha çok Batılı dini grupları karşıladığı, Doğu'daki dini gruplara uygun olmadığı tartışılmaktadır. Dini gruplar arasında bu tipolojiye ulaşılırken onlara şu sorular çerçevesinde yaklaşmıştır: 1- Gruba üyelik zorunlu mu yoksa isteğe mi bağlı? 2- Üyelik eğer isteğe bağlı ise, yeni üyelere istenen şartlar kolay mı, yoksa zor mu? Grup sınırlı kişiye mi, yoksa herkese mi açık? 3- Grubun diğer dini gruplara karşı tutumu nasıl? (Konfüçyanizm ve Budizm gibi birçok Batılı olmayan dini grup kendi mensuplarına aynı zamanda diğer gruplara da katılabilme iznini vermektedir. Fakat neredeyse Batı'daki bütün dini gruplar kendilerine dönenlerden daha önceki inançlarını bırakmalarını istemektedir. Bununla birlikte diğer dini grupları saygıyla karşılamak Batılı dini gruplar arasında önemli bir farklılıktır.) 4- Grup kendi dinine döndürmeye çalışan bir yapı da mı, yoksa değil mi? (Üyelik belli bir yerde zorunlu olup, diğer topraklarda misyoner eğilimler taşıyabilir.) 5- Grubun iç yapısı otokratik mi, yoksa demokratik mi? 6- Üyelerin kurtuluşu için din adamlarının aracılığı zorunlu mu? 7- Grubun toplumdaki dünyevi konular karşısındaki tutumu nasıldır? (Johnson, 1968: 419,420).

Ecclesia (kilise, cemaat), bu kelime İbranice'de seçilmiş milleti belirten *kahal* kelimesinin Yunanca'ya tercümesidir. Bu bağlamda ilk Hıristiyan cemaati, Allah tarafından seçilmiş bir cemaat olarak görülmektedir. Paul, muhtelif yerlerde teşekkül eden cemaatlere de 'ecclesia' adını vermiştir. Böylece 'ecclesia', hazır olan ve aynı yerde toplanan Hıristiyan topluluğunu ifade etmektedir (Menshig, 1994: 186,187). Weber, kiliseyi; dini ayinleri idare eden

ve bunun bir sonucu olarak da bir iktidar şekli oluşturan yapı olarak karakterize etti. Bu durumda kilise, siyasi bir birlik gibidir (Hamilton, 1995: 194) `Ecclesia` modeli şüphesiz ki, Orta Çağdaki Roma Katolik kilisesine aittir. Buraya üyelik zorunluydu ve kâfirler gerekli durumlarda devlet tarafından cezalandırılıyordu. Bunlar kendi topraklarında Hıristiyan olmayan grup olarak sadece Yahudilerin yaşamasına müsaade ediyorlardı ki, onlar da sıkıntı içindeydiler. Buradaki üyelerin çoğu kiliseye bağlı olarak doğuyor ya da en azından çocukken vaftiz ediliyordu. Kilise başından beri diğer insanları kendi inancına döndürmeye çalışıyordu. İnsanlar bazen ateş ve kılıç zoruyla vaftiz ediliyordu. Günümüzde kilise, elbette insanları din değiştirmeye zorlamıyor fakat şimdi barışçı yollarla bütün insanları kendine döndürmeye çalışıyor. Kilise, dünya çapında bir hiyerarşik örgütlenmeye sahiptir ve başında Papa vardır. Öte yandan bu yapıda ulusal kiliseler de vardır. Kilise, hayatı ikiye ayırır. Birincisi, rahiplerin diğeri de rahip olmayanların yani laiklerin hayatıdır. Rahiplerin kendilerini maneviyata ve diğerlerine adanmaları istenir (Johnson, 1968: 420,421). `Ecclesia`, devletle müttefik olan kilise olarak da tanımlanmaktadır, bu tarihte çok yaygındır. Roma Katolikliği asırlarca Roma İmparatorluğu'nun resmi diniydi. Konfüçyanizm de yirminci asrın başlarına kadar öyleydi. Günümüzde Anglikan Kilisesi İngiltere'nin resmi kilisesidir. Aynı şekilde İslam, İran ve Pakistan'ın resmi dinidir (Macionis, 1999: 487). Öte yandan, kendine has hukuk kurallarıyla mahalli bir dini birlik olarak kilise cemaati dinler tarihinde ne antik şehir devletlerinde ne de ilkel topluluklarda karşılaşılmayan bir fenomendir. Hatta İslam dininin yaygın olduğu yerlerde bile, siyasi taksimattan kesin bir biçimde farklı olan bir kilise cemaati yoktur. Yoğun olmamakla beraber, kilise ve devlet arasında her zaman var olan çatışma, sadece bağımsız, rasyonel devletin doğuşuna yardım etmekle kalmamış, kilisenin de rasyonel bir teşkilatlanmaya gitmesine sebep olmuştur (Kehrer, 1992: 64,65).

`Sect` (fırka, mezhep), bu kelime kesme anlamına gelen *section* kelimesinden değil de takip anlamına gelen *seq* kelimesinden gelmektedir. Bununla birlikte mezhep, daha büyük bir organizeli birlikten ayrılmak ve bu büyük cemaatin kavram birliğinden kopmaktır. Ayrıca o, diğer mezheplerle birlikte bir bütün de oluşturmaktadır (Menshing, 1994: 196). Hamilton'a göre mezhep hareketleri genellikle sosyal bölünme ve çatışma çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu ise, daha çok eski Hıristiyan mezhepleri için doğrudur. Bununla birlikte mezhepler; yeni şekillerde sosyal ilişkiler kurma, yeni nesillerin kendi değerleri ve davranış kalıplarıyla birlikte bir sosyalleşme

teşebbüsü olarak da değerlendirilebilir (Hamilton, 1995: 193) Weber, mezheplerin genellikle kiliselere doğru geliştiğini düşündü. Bu durum onun kullandığı karizmanın rutinleşmesi kavramıyla ilgilidir. Mezhepte karizma; dini lidere bağlıdır, kilise de ise karizma, dini bir makama ya da bunu temsil eden memurlara bağlıdır. Kişilere bağlı olan karizmalar zamanla bir makamı temsil eden ve değişen memurlara yönelir. Yeni nesiller yeni anlayışı benimser böylece karizmatik otoritenin yerini geleneksel ya da yasal-rasyonel otoriteye bırakır (Hamilton, 1995: 194).

‘Sect’, birçok açılardan keskin şekilde ecclesia ya da kiliseden ayrılır. Kilisede üyelik zorunlu iken, mezhepte üyelik isteğe bağlıdır. Kilise, genellikle herkese açıkken mezhepte nispeten bir sınırlama vardır. Menonites, Yehova Şahitleri gibi bazı Hıristiyan mezhepleri, kilisenin yaptığı bebek vaftizi uygulamasına ve bilhassa bu tarz ayinlerin nesnel olarak bağışlanma sağladığına ilişkin Katolik dogmalara karşı çıkarlar. Onlara göre üyelik, öncelikle kişinin kendi tecrübeleri doğrultusunda olmalıdır. Mezheplerin çoğu, affın kişinin kendi kişisel iman ve ahlaki dürüstlüğüne bağlı olduğuna, otomatik bağışlanmanın olmayacağını savunur. Saf mezheplerde arkadaşlık ideali çok önemlidir. Kardeşçe sevgi düşüncesi bazen mallarda komünizm ya da komünizme yakın bir seviyeye gelebilir. Bütün Hıristiyan mezheplerinde İncil değerlerin ana kaynağıdır ve kıdemlilerce detaylarına kadar bilinir. Onlar din adamlarıyla din adamı olmayanlar arasındaki farkı kaldırmışlardır. Buna göre İncil, herhangi bir kişi tarafından okunabilir ve anlaşılabilir. Mezhepler, genellikle kendi içlerinde demokratik bir örgütlenme içindedirler (Johnson, 1968: 425,428).

‘Denomination’ (daha dünyevi mezhep), genellikle bir mezhebin orta sınıf gözünde saygıdeğer bir konuma gelmesi sonunda meydana gelir. Bu yapıda mezhebin ahlaki sertliği ve dini sıcaklığı gevşer. ‘Denomination’ un üyelerinin çoğu bir parça dünyevileşmiştir. Onlara göre din, elbette çok ciddiye alınır. Fakat ‘denomination’a mensup kilise müdavimlerine göre bu sadece toplumun namuslu bir üyesi olmanın gereklerinden birisidir. Onlar dinin önemli statüsünün farkındadır; bunun kendileri, eşleri ve çocukları üzerinde bir yaptırımı vardır. Böyle olmakla birlikte din, onların ilgi ve teneffüs alanlarından sadece biridir. Onlar kendilerini dini arkadaşlık ve dini hizmet alanına o kadar uzun boylu bağlamazlar. ‘Denomination’ da din adamları sadece yardımcı ve müşavir konumundadırlar. Burada din adamları teoloji kadar psikolojik eğitim de alırlar ve din adamlarının tabiatüstü özel güçlerinin olduğu düşünülmez. Günümüzde

Presbyterian, Congregationalist, Metodist, Unitarian ve birçok Baptist; bu tarz dini grup içinde düşünülmektedir. Burada orta ve üst sınıf insanlar çocuklarının kontrollü bir şekilde resmi dini eğitim almasına daha fazla dikkat ederler. Onlar, çocuklarının Pazar okullarında ücretli öğretmenler tarafından dini eğitim almalarını sağladıkları gibi; bunu kendileri için de isterler (Johnson, 1968: 433,435).

‘Denomination’, kilisenin tersine devletten bağımsız, dini çoğulculuğa taraftar bir dini grup olarak da tarif edilmektedir. Devletlerdeki resmi kiliselerden bağımsız olan ‘denomination’lar birçok ülkede vardır. Örneğin Amerika’da düzinelerce bu tarz dini grup vardır. Bunlar Katolik, Babtist, Metodist ve Luterian olabileceği gibi, farklı kategorideki Yahudi grupları ya da diğer gelenekler olabilir. ‘Denomination’ların üyeleri kendi inançlarını yerine getirirken, anlaşılmadıkları diğer inançların yaşama hakkını da tanırlar (Macionis, 1999: 487).

Bryan Willson, dini grupları radikal-muhafazakâr ve dünyayı reddeden dünyayı tasdik eden gruplar olarak tanımlamaktadır. Dünyayı tasdik edenler hemen hemen istisnasız olarak dini gelenekteki ihmal edilmiş özellikleri canlandırma gayreti içindedirler. Fakat bu ihya çabaları, modern teknoloji ve modern kültür kalıplarıyla uyumlu bir şekildedir.²

İhyacılık ve modern kültüre açıklık arasındaki bu bağlantı bize, modern Hıristiyan Pentecostalism’inin hızlı gelişme sebeplerini izah etmede önemli veriler sunmaktadır (Northcott, 1999: 211). Bir ilahiyatçı olan D.A. Martin, ‘denomination’ ile ‘sect’ arasında bir karşıtlık olduğunu savunmaktadır. O, ‘denomination’ları genel olarak ya devrimci ya da içe kapalı olarak sınıflandırmıştır. Ona göre ‘denomination’ şayet ılımlı ise, öte yandan ‘sect’ komünist ya da anarşisttir (Wilson, 1969: 362).

‘Cult’ (yeni inançlar), çok çeşitli özellikler taşıyan biri diğerine uymayan dini gruplara denir. Bunlara örnek olarak, Spiritualistler, Bahailer, I Am, Theosophical Societiy, Buchmanites, Moorish Science Temple of America, Father Divine Peace Mission Movenmet ve Chirstian Science Movement sayılabilir. Bunlar birbirlerine benzemese de bazı ortak özellikleri vardır. Onlar kendilerine katılmak isteyenlere son derece açıktırlar. Çok azı istisna olmak üzere onların doktrinlerinde çok tuhaf anlayışlar vardır. Örneğin, Church of God’un inanışına göre Tanrı siyahtır ve İsa da siyah bir insandır. Onlara göre zenciler, Kitabı Mukaddesin Yahudilerindir ve

Siyah Yahudiler yüksek mevkilere gelinceye kadar dünya selamete ermeyecektir. 'Cult'lar dini ayinler konusunda diğer dini gruplara oranla daha gevşektir. Ayinlere gelip gelmeme konusunda üyelerini serbest bırakırlar ayrıca, üyelerinin aynı anda diğer dini grupların ayinlerine katılmalarında da bir sakınca görmezler. Maddi yardım konuları dışında genellikle katı değildirler. Genellikle tek bir konu üzerinde odaklaşırlar. Daha çok kozmopolit ve yoğun nüfusun olduğu merkezlerde gelişirler. Geçmişte Roma ve Alexandria günümüzde de London, New York, Los Angeles şehirleri bunların en iyi büyüdüğü yerlere örnek verilebilir. Buralarda birçok peygamber zuhur ederek, insanların farklı ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlar. İnsanlar da kendilerine uygun 'cult'u buluncaya kadar bir ondan bir öbürüne dönüp dururlar. Birçok 'cult'un ömrü çok kısadır, bazıları da 'sect' ve 'denomination'lar içinde gelişir (Johnson, 1968: 437,439).

'Cult', esas itibariyle bir toplumun kültürel ve dini geleneklerinin dışında bir örgütlenmedir. Bu, tamamen yeni bir şeyi ifade eder. 'Cult'ler genellikle yüksek karizmalı liderler ve onların yeni bir hayat anlayışına ilişkin etkileyici mesajları etrafında oluşur. Şu an Amerika'da 5000 civarında 'cult'un olduğu bilinmektedir. 1997 yılında California's Heaven's Gate'den otuz dokuz kişinin daha yüksek bir varlık mertebesine geçmek iddiasıyla intihar etmesi halkın birçok 'cult'a karşı bakışını olumsuzlaştırdı. Hatta bazı araştırmacılara göre, 'cult' mensupları çılgın oldukları için hiç hesaba katılmamalıdır. 'Cult'ın böyle algılanması bir talihsizliktir çünkü onun dini organizesinde hiçbir yanlışlık yoktur. Aslında, Yahudilik, İslamiyet ve Hıristiyanlık gibi birçok din birer 'cult' olarak başlamıştı. Elbette onların birçoğu da uzun soluklu değildir. Onların çoğu üyelerinden sadece kendi doktrinlerine uymalarını beklemeyen, aynı zamanda yeni bir yaşam tarzına geçmelerini bekler. Bu durum dışarıdan bakılınca genellikle bir beyin yıkama olayı olarak algılanır (Macionis, 1999: 488).

Günümüzdeki bazı din sosyologları, Batı'da 'cult' kavramının halk arasında diğer inançları aşağılamak için kullanıldığına dikkat çekmektedir: Çoğu insana göre, 'cult' terimi, aslında bir grubu haksız çıkarmak ya da protesto etmek için kullanılan aşağılayıcı bir etikettir. 'Cult', en iyi anlatımıyla tuhaf; en kötü anlamıyla öldürücü küçük bir dini gruptur. 'Cult'lere bir şekilde şüpheyle yaklaşılması gerekir. Onlar tehlikelidir ve kesinlikle yasal dini organizasyonlar değildir (Zuckerman, 2006: 111).

R. Stark ve W. S. Bainbridge, 'cult'ların ortaya çıkmasında üç önemli faktör üzerinde durdular ki, bu faktörler aynı zamanda belli başlı 'cult' modellerini de oluşturmaktadır. Bunlar; *psikopatoloji*, *beceri* ve *alt kültür-evrimi*

faktörleridir. Psikopatolojik model, akıl hastası kişilerin icat ettiği yeni dini yorumlar, fikirler ve bunları kabul edenlerce oluşturulur. Akıl hastalığı bu kişilere alışıl gelmiş anlayışları aşma ve dikkate değer bir yaratıcılık imkânı verir. Bu dini yorumlar ve dini fikirler daha sonradan diğer dinleyiciler tarafından takip edilir ve yeni 'cult' grupları oluşur. İkincisi, müteşebbis ya da beceri modelidir. Bu tarz 'cult'lar birçok yönden dünyevi işlere benzer. Bu hareketler yetenekli kişilerce oluşturulur ve bunlar bu sayede menfaat elde edeceklerine inanırlar. Onların menfaati birçok durumda parasaldır fakat, bazen prestij, yönetim ve iktidar gibi manevi şeyler de olabilir. Buradaki liderler 'cult'un inanç sistemiyle kendi tecrübelerini birleştirip yeni bir sentez oluştururlar. Stark ve Bainbridge, bu liderleri dürüst olan kurucular ve dürüst olmayanlar diye ikiye ayırmaktadır. Üçüncü model, alt kültür-evrimleşmesi modelidir. Bu tarz gruplar, sapmış kabul edilir ve toplumdan dışlanmışlardır. Bunlar ilerleyen nesillerde yeni dini yorum ve izahlar geliştirebilirler. Bu süreç ilerleyince alt kültüre ait yeni bir 'cult' ortaya çıkar (Hamilton, 1995: 203,204).

Din sosyologları, dini gruplardan birisi olan 'cult'ları daha iyi ifade edebilmek için yeni kavramlar da geliştirmişlerdir. Bunlardan birisi New Religious Movement (Yeni Dini Harket) tir. Yirminci yüzyılda, yeni dini hareketler ya da 'cult'larda büyük bir patlamaya şahit olundu. Bunlar; temel kiliselerdeki bölünmeden değil de diğer sosyal dinamiklerden kaynaklanıyordu. Daha çok özel karizmatik fertlerden esinlenerek ya da dünyanın diğer tarafındaki dini ve kültürel çevrelerden etkilenecek ortaya çıktılar. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki bazı yeni dini hareketler bir hayli taraftarı Doğu dini düşüncelerine ve uygulamalarına çektiler. Bunların çoğu, Brahma Kumaris, Hare Krishna, Rajeneeshism (Osho), Sahaja Yoga ve Sai Baba'yi da kapsayan Hindistan coğrafyasından yayılmaktadır. Bazı yeni dini hareketler de; Ron Hubbard (Scientology), Moses David (Children of God or Family), John Wimber (Vineyard Cristian Fellowship), Maharishi Yogi (Transcendental Meditation) gibi, bazı özel dini lider ya da kâhinlerin öğretilerinden kaynaklanmaktadır (Northcott, 1999: 211).

Sosyologlar, yirminci asırda yeni dini hareketlerin büyük artışıyla ilgili bazı sosyal sebepler tespit ettiler. Yeni dini hareketlerin toplumlarda çoğalmasına bakıldığında, onların; endüstrileşme ve şehirleşme derecesiyle paralel bir başarı sağladıkları görülür. Onların Avrupa ve Kuzey Amerika'da ilk olarak çoğalması 1945 ve 1965 yılları arasında oldu. Aynı şekilde son otuz yılda yeni dini hareketlerde Japonya'da da hızlı bir yükseliş görül-

dü. Şimdi Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinde de yeni dini hareketlerde benzer bir gelişme söz konusudur. Modern kültürel yeniliklerin benzer diğer şekilleri, yeni dini hareketlerin şehirlerde de başarı kazanmasını sağladı. Birçok yeni dini hareketlerin dalları, büyük kıtaların önemli şehirleri çevresinde global şebekeler şeklinde yayıldılar. Köyden şehre göç gibi faktörlerle şehirlere yeni gelen göçmenler, geleneksel köy dini ile ilgili bağlarını kopardılar ya da yüksek okul öğrencileri ev etkilerinden koptular. İşte bütün bunlar, yeni dini hareketlerin taraftar toplama faaliyetlerinin her zaman odağında yer almaktadır (Northcott, 1999: 212).

Yeni dini hareketlerin gelişmesi aynı zamanda, modern sosyal sistem ve şahsiyetsiz şehir hayatı ile ilgili hayal kırıklığı ya da rahatsızlığı da yansıtmaktadır. Yeni dini hareketler; aynı şekilde modernitenin iş ahlakı, materyalizm ve tüketicilik gibi diğer özelliklerine de karşıt bir kültür gibi karşı çıkmaktadırlar. Dahası onlar; para bölüşümü, üyeler arası sahiplik ya da meditasyon uygulamaları gibi alternatif inançların, değerlerin ve hayat tarzlarının propagandasını yapmaktadırlar. Böylece, dışarıdaki maddi rahattan çok daha fazla olarak bilincin iç ifadelerine ve huzura önem verirler. Modernitenin birçok özelliği yeni dini hareketlerin gelişmesinde avantaj oluşturmuştur. Yeni dini hareketlerin gelişmesi aynı zamanda; fikirlerde, dinlerde rekabet eden bir piyasayı ve içinde fertlerin ana babalarına uymak yerine, kendi inançlarını, kararlarını almaya alıştığı bir sosyal çevreyi yansıtmaktadır. Roy Wallis, yeni dini hareketleri modern ferdiyetçilik ve tüketiciliği en fazla akort eden unsurlar arasında görmektedir. Bunların içinde Scientology ve Transcendental Meditation gibi dünyaya mültefit hareketler de vardır (Northcott, 1999: 212).

Yeni dini hareketlere mensup olanların sayısı, ana dine bağlı olanlarla kıyaslandığında nispeten küçük görülür. Bu nispi önemsizlik, sadece rakamlar çerçevesindedir. Yeni dini hareketler genellikle kanuna, bürokrasiye uygun hareket eder. Scientology ya da Mooncular gibi dini grupların, onlara yeni katılanların beyinlerini yıkadıkları, psikolojilerini tahrif ettikleri ya da karakterlerini tahrip ettikleri, karşıt olanlar tarafından iddia edildi. Onlar, bu hareketlerin psikolojik inşa için, insan yaşamına karşı fiziki engeller de koyduklarını iddia ettiler. Bu hareketlerle ilgili yapılan sosyolojik araştırmalar, yeni dini hareketlerin; taraftar toplama ve bunları muhafaza etmek için, bazı baskı unsurlarına müracaat ettiklerini tespit etti. Fakat bu baskı, genellikle pratik ticari satışlarda kullanılan psiko-sosyal tekniklere benziyordu ve beyin yıkama olayına ait net bulgular bulunamadı. Birçok

insan, heyecana, akla ya da ruha ait ihtiyaç ve arzularını karşılamak için yeni dini hareketlere katılmaktadır. Bunların içine ortak bir aile ortamında yaşama isteği de dahil edilebilir. Bu ailede aynı düşüncedeki insanlar; ırka ait faktörlerden kaçmak, tüketim toplumundan kurtulmak için pratik ve alternatif bir hayat tarzı geliştirmişlerdir. Bu bağlamda onlar, yeni meditatif teknikleri öğrenirler, yeni bir terapi uygularlar ya da yeni bir ruhi felsefe elde ederler. Sosyologlar, yeni dini hareketlere tarafsız bir gözle bakmayı önermektedirler. Çünkü yeni dini hareket liderleri ve üyeleri de din özgürlüğü haklarını kullanmaktadır (Northcott, 1999: 213).

Yukarıdaki dördümlü sınıflama çerçevesinde H. M. Johnson tarafından geliştirilen ve Batı dünyasındaki dini grup tipolojisini gösteren tablolardan birisi şudur:

Tablo 2: Dini gurupların ideal tipleri

Değişkenler	Ecclesia	Sect	Denomination	Cult
Üyeliğin zorunluluğu	Zorunlu	İsteğe bağlı	İsteğe bağlı	İsteğe bağlı
Üyeliğin herkese açıklığı	Nispeten açık	Sınırlı	Nispeten Açık	Açık
Diğer dini guruplara karşı tutum	Hoşgörüsüz	Hoşgörüsüz	Hoşgörülü	Hoşgörülü
Kendine döndürmeye	Çalışır	Bazen Çalışır	Bazen Çalışır	Bazen Çalışır
İç organizesi	Otokratik, hiyerarşik	Genelge demokratik, kısmen hiyerarşik	Demokratik, bazen hiyerarşik	Baskın bir lider ağırlıklı
Din adamlarının durumu	Din adamları ile diğerleri arasında önemli bir fark var. Kurtuluş için din adamı şart.	Din adamları ile diğerleri arasında hafif fark var.	Ecclesia ve sect arası bir konumda. Kurtuluş için din adamı şart değil.	Hafif bir fark var. Kurtuluş için din adamı genelde şart değil.
Dünyevi işlere karşı tutum	Ecclesia'ya saldırı dışında uzlaşmacı.	Hoşgörüsüz, ilgisiz ya da dünyevi işlerden geri çekilir.	Uzlaşmacı, nispeten dünyevi.	Büyük oranda değişir.

Yukarıdaki bu “ideal tipler” teorik bir çerçevede oluşturulmuş ve herhangi bir özel dini grup için mutlak zorunluluğu yoktur (Johnson, 1968: 434).

P. Zuckerman, günümüzde dini grup tipolojisinde onların ömürleri ve taraftar sayılarına da dikkat çekmektedir: Bir dini grup ne kadar uzun süre varlığını devam ettirirse, ‘cult’ olarak adlandırılma ihtimali de o kadar az, meşru bir din olarak kabul görme olasılığı ise, o oranda fazladır. Dini meşruiyetin oluşumunda ikinci faktör sayıdır. Eğer tek bir insan sıkı bir şekilde başka hiç kimsenin inanmadığı bir şeye inanırsa, insanlar genellikle böyle bir kişiyi deli ya da çılgın olarak adlandırırlar. Eğer, on ya da on beş kişi sıkı bir şekilde başka hiç kimsenin inanmadığı bir şeye inanırsa, insanlar böyle bir grubu ‘cult’ ile ilişkilendirebilir. Fakat eğer beş yüz ya da beş bin kişi sıkı bir şekilde başka hiç kimsenin inanmadığı bir şeye inanırsa, böyle bir grup sekt olarak tanımlanabilir. Ve eğer sayı on beş bine ya da beş yüz bine ulaşırsa o zaman ‘denomination’ dan söz edebiliriz. Eğer sayı beş milyon ya da daha fazlaysa, bu durumda ortada gerçek bir din var demektir. Elbette bu sayıları rast gele veriyorum (Zuckerman, 2006: 122-124).

B. R. Wilson; din sosyolojisinde dini grupları tahlil etmek için J. M. Yinger ve P. Berger’in de yeterli gördüğü ‘church-sect’ dikotomisini tatmin edici bulmaz. Wilson’a göre bazıları buna ‘cult’ kavramını ilave etse de, bu durum tipolojideki yetersizliği ortadan kaldırmaz. Ona göre bir teolog olan, D. A. Martin’in yaptığı ‘sects-cults’ ya da ‘denomination-sect’ karşıtlığına dayanan kıyaslamalar da yetersizdir. Çünkü bunları birkaç dikotomi içine sığdırmak kolay değildir. Wilson, mezhepleri teolojik ya da doktrinal açıdan sınıflandırmanın sosyolojik bakış açısına üç çeşit engel çıkardığını savunmaktadır. Birincisi, bu tarz bir sınıflama farklı dini gelenekten gelen mezhepleri birbirleriyle karşılaştırmalı olarak inceleme imkânını sınırlamaktadır. İkincisi, bu tarz sınıflama mezheplerin diğer önemli karakterlerini tanımlamayı önlemektedir. Doktrinal sınıflamalar, mezheplerin örgütlenme ve dinamik görüntülerini gölgelemektedir. Üçüncüsü, bu sınıflamalar teolojik bir karakter taşır ve bu durum mezheplerin zamanla normatif olarak damgalanmasına sebep olabilir (Wilson, 1969: 363).

B. R. Wilson’a göre, sosyolog dini grupları sınıflandırırken farklı prensiplerden hareket etmelidir. Böyle bir tipolojinin başarılı olması durumunda, Hıristiyan olmayan mezhepler de incelenebilecektir. Bu tarz bir sınıflandırmada sosyologun dikkat edeceği ana prensip; *mezheplerin dünyaya bir cevap olduklarıdır*. Bu çıkış noktası mezhepleri sosyolojik açıdan sınıflandırmak ve onları birbirleriyle karşılaştırmak hatta onların gelişimini takip

etmek için yeterli altyapıyı sağlayacaktır (Wilson, 1969: 363). Wilson, belirlediği yukarıdaki prensipler doğrultusunda dini grupları yedi ana başlık altında şöyle sınıflandırmaktadır:

Hidayete Erdiren Mezhepler (Conversionist Sects)

Bunun tipik şekli, radikal Hıristiyanlığı temsil eden Evangelik mezheplerdir. Bunların dış dünyaya cevabı şudur; dünya bozulmuştur çünkü insan bozulmuştur. Eğer insan değişirse dünya da değişecektir. Bu tarz bir mezhep sosyal refah programlarıyla ya da sosyal problemlere siyasi çözümler bulmakla fazla ilgilenmez. Hatta onlara aktif bir şekilde düşman da olabilir. Onun insan ve olaylara ilişkin hükmü ahlakla ilgilidir çünkü o, insanın eylemlerinden tamamen sorumlu olduğuna inanır. O, çevre etkisinin davranışlar üzerindeki etkisini ya da diğer determinist izahları kabul etmez. Bunların tipik faaliyetleri dini yeniden canlandırmak ve kalabalık toplantılar düzenlemektir. Bunlar kapı kapı dolaşarak din anlatmayı tercih etmezler. Buradaki liderler topladıkları grubu harekete geçirir ve fertleri hidayete erdirmek için kitle ikna metotlarını kullanırlar. Grup içindeki baskın görüntü duygusallıktır fakat bu vecd düzeyinde değildir. The Salvation Army, The Assemblies of God ve diğer Pentacostal hareketler bu mezhebe örnek gösterilebilir (Wilson, 1969: 364,365).

İnkılâpçı Mezhepler (Revolutionary Sects)

Hıristiyanlık geleneğindeki eskatolojik hareketlerdeki mezhep tiplerinden birisi de budur. Onun dış dünyaya doğru cevabı; şu anki sosyal düzenin baskısından kurtulma arzusu şeklinde özetlenebilir. Tanrı'nın idaresi altında yeni bir düzen beklerler. İktidarı dostça elde etmeyi ve Tanrı'nın temsilcisi olmayı arzu ederler. Bir ve aynı tip sosyal reforma ve ani değişime karşıdırlar. Dünyayı determinist bir şekilde izah etme eğilimindedirler. Bu mezheplerin üyeleri kehanet tarzı faaliyetlerle ilgilenirler. Bunları kutsal metinlerle, mezhebin kehanetleriyle ve çağdaş olaylarla kıyaslarlar. Onlar gelecek hakkında beklenen olaylarla ilgili batini tartışmaları teşvik ederler. Bu tarz mezheplere katılma izni herkese verilmez. Onların toplantıları heyecansız bir tarzdadır. Tanrıya sade ve duygusuz bir şekilde dua ederler. Okudukları İncile'e ait metinler doğrudan eskatolojiye ait ya da anlaşılması güç metinlerdir. Tanrı'yı kutsal bir diktatör ya da bir lider gibi görürler. Kendilerini Tanrı'nın aletleri olarak görürler ve her an O'nun iş

ve arzularını yansıtan emirler, tecelliler beklerler. Jehovah's Witnesses, Christadelphians ve The Fift Monarchy Men grupları bu mezhebin tipik örnekleridir. (Wilson, 1969: 365,366).

İçe Dönük Mezhepler (İntroversionist Sects)

Aşırı dindar mezhepler içe dönük mezhep tipini oluşturmaktadır. Onların dünyaya cevabı; ne insanları dine döndürmek ne de dünyayı dönüştürmektir. Onlar sadece kişisel kemalata ulaşabilmek için dünyadan el etek çekiyorlar. Bunlar sosyal reformlara, bireysel hidayetlere ve sosyal devrimlere tamamen ilgisizdirler. Bunların hiçbirisi onlar için önem taşımaz. Bu gruplar eğer Hıristiyan ise, İncil metnine büyük ağırlık verirler. Bunlar kendilerine bağlı olanlara üzerlerindeki kanuna uymalarını ve dünyadan uzak durmalarını tavsiye ederler (Wilson, 1969: 366,367)

Özel Bilgi Mezhepleri (Manipulationist Sects)

Daha önce bunlar tarafımızdan gnostik yani, ruhani sırları bildiğini iddia eden mezhepler olarak tanımlanmıştı. Bunlar özel ve farklı bilgi üzerinde odaklaşırlar. Kendilerini temel olarak dış dünyanın karşısında tanımlarlar fakat onun hedeflerini kabul ederler. Global toplumdaki kültürel sorunlara karşı sık sık daha fazla manevileşmiş çözümler önerirler. Onlar bunu başarmak için tek yolun özel bilgiyi kullanmak olduğunu iddia ederler. Sağlık, zenginlik, mutluluk ve sosyal prestij getirecek tek gerçek yol budur. Bunlar her ne kadar dünyevi aktiviteleri yeniden yorumlasa da kültürel gayelere ulaşmak için özel teknikler ve sözlü modeller önerirler. Bu hareketlerde grup hayatı çok düşük bir düzeydedir. Onların gnostikliği kişisel değildir. Herhangi biri onu elde edebilir ve kendi amaçları için onu kullanabilir, bunun için grupla herhangi bir ilişki ya da mistik bir süreç şart değildir. Grup üyeleri bir araya gelince fazla dua ve ibadet faaliyeti görülmez. Bunlar Evangelik metinleri kullanırlar. Kişisel kurtuluş düşüncesi çok düşük düzeydedir. Burada Tanrı ya da O'nun otoritesi ile de herhangi bir duygusal ilişki yok gibidir. Bunlar eskatoloji ile çok az ilgilenirler. Daha çok bu dünyadaki sonuçlarla ilgilenirler. Onlar genellikle hâlihazır mutluluklarını arttırmaya odaklanırlar. Bu tip mezhepler yaygın olarak Hıristiyan ülkelerde görülür. Christian Scientists, Unitarians, Psychiana, Scientology ve Rosacrucians bu tip mezheplere örnek verilebilir (Wilson, 1969: 367, 368).

Mucizevi Mezhepler (Thaumaturgical Sects)

Bunlar insanların; tabiat üstü âlemin kendi hayatlarında olağan dışı etkilerini tecrübe edebilecekleri konusu üzerinde yoğunlaşırlar. Hıristiyanlıktaki ruhçu gruplar bu mezhepleri temsil etmektedir. Onların temel faaliyetleri ruhlardan kişisel mesajlar elde etme, tedavi elde etme ve keramet yapmaya kadar uzanır. Birkaç noktadan bu gruplar manipulationist gruplardan farklıdır. Bunların dünyaya cevabı, daha çok kişisel, daha az evrenselidir. Bunlar özel bilgi sahibi oldukları iddiasında değildir, fakat kehanet ve mucize göstermek için ruh ve diğer güçleri çağırma eğilimindedirler. Burada dini faaliyetler büyüden çok uzak değildir. Bu gruplar toplandığında dinleyicilerin çoğu kişisel menfaat elde etme umudu içindedir. Bu gruplar eğer Hıristiyan ise, onlara referans olan Kitabı Mukaddes'te birçok mucizevî olaya önemle yer verildiği görülmektedir. İncil'e göre St. Mark, özellikle onlara müracaat etmiştir. Onların en belirgin faaliyeti *seans* ya da halk gösterisidir. National Spiritualist Church ve The Progressive Spiritualist Church, bu mezheplere örnek olarak verilebilir (Wilson, 1969: 368, 369).

Reformist Mezhepler (Reformist Sects)

Bunlar farklı bir durum gibi görünmekle beraber, dini hareketlerin dinamik analizi çerçevesinde bu şekilde isimlendirilebilirler. Bunlar, ilk dönemlerde dış dünyaya verilen cevaplar ve şekil değişikliklerinden etkilenen hareketlerdir. Aslen inkılâpçı olmalarına rağmen daha sonraları içe dönük bir hale gelmişlerdir. Quaker'ların tarihi bunlara tipik bir örnektir. Başlangıçta inkılâpçı daha sonraları yani on sekizinci asır boyunca içe dönük bir hale gelmişler ve zamanla da reformist bir vaziyet benimsemişlerdir. Bu tür mezhepler çok güçlü bir kimlik duygusuna sahiptir ve dünyayı mezhepleri adına iyi işlerle sarmak için çalışırlar. Kendilerini sosyal vicdan rolünde görürler. Dünyayı dünyevi olmadan ya da onun pisliklerine bulaşmadan kabullenirler. Bu mezheplerin doktrinal durumu; hafifletme, insani yönlendirmeleri içine alma ve dış dünyaya karşı da reformist bir tavır takınma şeklindedir. Bu tarz mezhepler; dış dünyanın baskısı karşısında mezheplerin nasıl değiştiğini görmek için de incelemeye değer bir alandır (Wilson, 1969: 369, 370).

Ütopik Mezhepler (Utopian Sects)

Bunlar belki en karışık mezheplerdir. Bunların dış dünyaya karşı cevabı ondan geri çekilmek fakat onu en iyi şekilde dikkate alarak tanımlamaktır. Bunlar reformist mezheplerden daha radikaldir, potansiyel olarak inkılâpçı mezheplerden de daha az şiddet taşırlar ve sosyal yapı itibariyle hidayete erdiren mezheplerden de daha iyi örgütlenmişlerdir. Bunlar dünyayı cemaatçi bir temelde inşa etmeye çalışırlar. Sadece komün kurmakla yetinmezler, dünyayı komün tarzında yeniden organize edecek programlara da sahiptirler. Bu mezhebin Hıristiyan olması durumunda, İncil metninde ve Kudüs'te ilk Hıristiyan cemaatinin oluşması aşamasında bu hareketlere referanslar vardır. Cemaatçi yaşam tarzı uygulamaları sadece bu mezheplerin dış dünyaya karşı cevabı değil, aynı zamanda ona karşı bir savunmasıdır. Bu tarz uygulamalar bilhassa Amerika'ya göç eden ve din karşıtı toplum tarafından yavaş yavaş asimile tehdidiyle karşı karşıya kalanlarca uygun görülmektedir. Bu cemaatçi uygulamalar bazen, kendilerini büyük toplumdan koruyabilmek için farklı bir söylem geliştirmeye de yardımcı olmaktadır. Mezhepler, kendilerini dış dünyanın etkisinden tamamen kurtaramazlar. Cemaatçilik de, önce kendini korumaya çalıştı, daha sonra bunların uygulama ve ideolojileri savunmadan dış dünyaya cevap vermeye doğru değişti. The Tolstoyans, The Community of Oneida, The Brüderhof ve bazı The Christian Socialists'ler bu mezhebe örnek gösterilebilir (Wilson, 1969: 370, 371).

Sonuç

Dini grup; dinin varolduğu her toplumun bir gerçeğidir. Bunlar bir anlamda içinde yaşanılan sosyal hayat şartlarına karşı verilen bir cevap niteliği de taşımaktadır. Bazı sosyologlara göre de bunlar, bir çeşit sosyalleşme ve toplumla bütünleşme gayretleridir. Dolayısıyla dini gruplar ortaya çıktıkları tarihi ve sosyal şartları yansıtmaktadırlar. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak, Batı'daki dini grup tipolojileriyle Doğu'dakilerin birbirinden farklı olacağı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, aralarında hiçbir benzerlik olmayacağı anlamına da gelmez. Elbette, dünyadaki bütün dini grupların bazı ortak özellikleri vardır.

Batı'daki dini gruplar önceleri 'church' (kilise) ve 'sect' (mezhep) kavramlarına dayanmıştır. Daha sonraları bu tipoloji yetersiz görülerek buna 'denomination' (daha dünyevi mezhep) ve 'cult' (yeni inançlar) kavram-

ları da eklenmiştir. Günümüzdeki tipoloji bu dörtlü tasnif üzerine oturmaktadır. Öte yandan bazı sosyologlar dini grupları radikal-muhafazakar ve dünyayı reddeden-dünyayı kabul edenler gibi dikotomiler şeklinde de tasnif etmişlerdir.

Günümüz din sosyologları, yerleşik kiliselerden oldukça farklı olan 'cult' kavramı incelemelerine ağırlık vermişler ve bunun alt tipolojilerini tesbit etmeye çalışmışlardır. Onlar, 'cult' kavramını daha sosyolojik bir temele oturtabilmek için, yeni bir isimlendirmeyi tercih ederek New Religious Movement (Yeni Dini Hareket) kavramını geliştirmişlerdir. Bununla birlikte günümüzde Batı'daki normal halk, kendi inancından olmayan insanları aşağılamak için onları 'cult' kavramı içinde tanımlamayı tercih etmektedir.

Yukarıdaki dörtlü tipolojiyi, teolojik temellere oturduğu gerekçesiyle ideal bulmayan sosyologlar da vardır. Bunlardan bazıları dini gruplar için yeni tipolojiler önermişlerdir. Buna göre dini gruplar; *hidayete erdiren, inkılapçı, içe dönük, özel bilgi, mucizevi, reformist ve ütopyik mezhepler* olarak sınıflandırılmalıdır.

Kaynakça

- Arslantürk, Z. & Amman, T. (1999). *Sosyoloji*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları.
- Akyüz, N. (2007). *Dinin örgütsel iklimi dini gruplar*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Arabacı, F. (2006). *Türk din sosyolojisi: İmkan ve sorunlar*. Ankara: Platin Yayınları.
- Ficher, J. (1994). *Sosyoloji nedir* (çev. N. Çelebi). Ankara: Atilla Kitabevi.
- Freyer, H. (1964). *Din sosyolojisi* (çev. T. Kalpsüz). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Freyer, H. (1968). *İçtimai nazariyeler tarihi* (çev. T. Çağatay). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Günay, Ü. (2005). *Din sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hamilton, B. M. (1995). *The sociology of religion: Theoretical and comparative perspectives*. London and New York: Routledge.
- Hortaçsu, N. (1998). *Grup içi ve gruplar arası süreçler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Johnson, H.M. (1968). *Sociology: A systematic introduction*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Kehrer, G. (1992). *Din sosyolojisi* (çev. S. Yüksel). İstanbul: Kubbeatlı Neşriyatı.
- Kızılcılık, S., & Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Macionis, J.J. (1999). *Sociology*. New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River.
- Mensching, G. (1994). *Dini sosyoloji* (çev. M. Aydın). Konya: Tekin Yayınları.

- Northcott, M. S. (1999). Sociological approaches. P. Connolly (Ed), *Approaches to the study of religion*. London and New York: Cassell.
- Seyyid, R. (1991). *İslamda cemaatler kavramı* (çev. M. Can). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Taplamacıoğlu, M. (1975). *Din sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Theodorson, G., & Theodorson, A. (1979). *A modern dictionary of sociology*. New York and London: Barnes & Noble Books.
- Orçan, M. (2004). *Cemaatten cemiyete Türkiye'nin modernleşme pratiği*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Tönnies, F. (1998). *Community & society* (çev. J. Samples). USA: New Brunswick.
- Wilson, B. R. (1969). A Typology of sects. R. Robertson (Ed), *Sociology of religion*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Zuckerman, P. (2006). *Din sosyolojisine giriş* (çev. İ. Çapçioğlu & H. Aydınalp). Ankara: Birleşik Kitabevi.

Typologies of Religious Group In Sociology of Religion

*Ahmet Faruk KILIÇ, Assist. Prof. Dr. **

Sakarya University Theology Faculty

Citation- Kılıç, A. F. (2007). Typologies of religious group in sociology of religion. *Journal of Values Education-Turkey*, 5 (13), 37-58. © Center for Values Education

Abstract- One of the important subjects in sociology of religion is religious group concept. Religious group is an under subject of social group. Typologies of religious group is a classification of religious groups according to their different types. Religious typologies in general bases on church and under church's groups in the West. In this point outside of Christianity other religions not took into consideration. According to West sociology of religionists religious groups are an answer to the society and a social reality and a social integration. This situation is connection with their's official recognition from by the West states. Typologies of religious groups bases on 'church-sect' dichotomy in the West. They are 'ecclesia', 'sect', 'denomination' and 'cult' concepts. On the other hand according to like B. R. Wilson and some sociologists this is a theological classification. Therefore he suggests a more sociological classification his opinion.

Key Words- Religious Group, Typology of Religious Group, Ecclesia, Sect, Denomination, Cult.

* **Address for correspondence-** Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ozanlar-Sakarya-Turkey. **E-Mail-:** akilic@sakarya.edu.tr